

Елиса Петрова / Elitsa Petrova

**АСПЕКТИ ОТ БИТИЕТО НА СВИЩОВЛИИ –
ВЪЗРОЖДЕНСКИЯТ БЪЛГАРИН В
ОСМАНСКАТА ИМПЕРИЯ. ФАКТОРИ И
ВЛИЯНИЯ ПРИ ПРЕОБРАЗЯВАНЕТО НА
ГРАД СВИЩОВ ПРЕЗ ПЕРИОДА НА ПРЕХОД
КЪМ НОВОТО ВРЕМЕ: ТЕНДЕНЦИИ ПРИ
ОБНОВЛЕНИЕТО НА ГРАДСКАТА СРЕДА**

**Aspects of the Everyday Life of the Citizens of
Svishtov – the Bulgarian from the National Revival
Period in the Ottoman Empire. Factors and
Influences in the Transformation of the Town of
Svishtov during the Period of Transition to the
Modern Times: Trends in the Renewal of the Urban
Environment**

Abstract: This article aims to present characteristic aspects of the life of the inhabitants of the town of Svishtov during the Bulgarian National Revival with an emphasis on the processes that contributed to the progress of Svishtov in terms of culture and education.

Keywords: Svishtov, Bulgarian National Revival, daily round.

Въведение

В настоящата статия ще разгледаме аспекти от ежедневието на жителите на град Свищов през периода на Българското национално възраждане. Важен елемент от изследването е структурирането на първостепенните фактори, които оказват своето влияние в модификацията на градската среда. Приоритетен обект на изследване са сегменти от бита на свищовските граждани в контекста на преход към светска обнова. Разпространеното схващане за различия между градски и селски бит провокира интереса и изследванията ни в тази насока. Традициите и обичаите, залегнали във фундамента на народната култура, също ще бъдат разгледани в процеса на работа, с акцент върху обредната система, характерна за Свищов и принадлежащите му райони. Основната задача на проучването е да се отграничат градската и селската култура, да се обобщят

причините, които водят до тенденциозни изменения в свищовска околия в битово отношение и до превратности в светогледа на възрожденския българин.

Изложение

След османското завоевание балканските държави са заличени от политическата карта на Европа. България, която се оказва в непосредствена близост до столицата на Империята, е най-ощетена. Унищожаването на средновековните културни средища е резултат от османското нашествие. Изолираната империя е пълна противоположност на ренесансова Европа, където средновековните догми отстъпват място на свободното и рационално мислене, придружено с модернизация в индустриално отношение. Балканските народи, попаднали в условията на чуждо владичество, продължават да живеят в средните векове, а като възлова причина за това може да посочим влиянието на исляма. Ислямската политическа идеология дискриминира християнските поданици на империята, което, от своя страна, забавя сформирането на народно самосъзнание и превръща наследниците на великите ханове в подчинени на другояверци.

Все пак много градски средища процъфтяват и достигат своя апогей в културно отношение през прехода към Новото време, осъществен в широката рамка на XVIII–XIX в. Те се превръщат в приемник на модернистичната вълна, навлизаща от Европа. Така наречената „европеизация“ е отричана от много съвременници, които по обективни причини не одобряват чуждопоклонничеството. Все пак, за разлика от предходните векове, когато народната култура определя менталитета и етническата характеристика на българите, през XIX в. в градската среда настъпват промени. Редица обществени постройки претърпяват реконструкция, появяват се и нови по модел и предназначение сгради. Частните домове също променят своя облик, а дневната рутина започва да приема европейски облик. Тази наложителна промяна в градовете е резултат от закономерен процес, който спомага за приобщаване, макар и закъсняло, към европейския културен модел.

В историческото развитие на българската държава град Свищов заема централно място със своите икономически и културни достижения. Градът е търговски и образователен център във времената на чуждо владичество и едно от първите свободни населени места след многовековната борба. Оскъдните сведения за селището в първите векове от османското владичество ни карат да съсредоточим вниманието си и обсега на проучване върху по-късен период на интензивен стопански и културно-образователен разцвет.

В миналото забележителен брой архитектурни и писмени паметници свидетелстват за големия културен принос на Свищов във възрожденската култура на България. Османското завоевание не успява да попречи на будния и отворен към света свищовлия да получи образование или да развие търговския си потенциал отвъд границите на империята. Но първите десетилетия от преломния деветнадесети век са изпълнени с катаклизми за жителите на дунав-

ския град. Това оформя свободомислещата личност на новото столетие по подобие на ренесансовата трансформация, присъща за европейците. Разположен на десния бряг на р. Дунав, Свищов притежава особена харизма, подчертана от архитектурното оформление на селището. Със завладяването на българските територии от османците започва налагането на ново градоустройство със специфичното разделяне на населението по верски признак. В годините след Освобождението махалите на Свищов видоизменят своето местоположение и вътрешно разположение

Икономическият напредък на някои паметни личности през възрожденския период довежда до изграждането на различни по предназначение постройки, които преобразяват структурата на обособените махали. От запазени документи, тефтери и описи на чужди пътешественици, пребивавали в Свищов, добиваме представа за броя на махалите и тяхната етническа принадлежност. „Българското население заема предимно средищната част на второто терасовидно градско пространство, като съгражда кварталите успоредно на р. Дунав, откъдето по естествен път идват и названията им – Горна и Долна махала. Имената отбелязват не височината на терена, а ориентират срещу коя част на реката се намират – т.е. дали са разположени срещу горната (западната) или в по-долната (източната) част от течението на р. Дунав. Но името добива и социално-иносказателен смисъл. По-заможните и аристократични семейства обитават Горната махала, а по-дребните занаятчии и дюкянджиите – Долната махала“¹.

В обсега на т.нар. Горна махала преди опожаряването на селището през 1810 г. е била разположена църквата „Св. Никола“, която е възстановена през 1836 г., но оттогава е известна на гражданите с наименованието „Св. Преображение“. В тази част на селището Емануил Васкидович издига и училището, което също носи името Преображенско. Тези две учреждения повлияват на начина, по който местните гледат на квартала – махалата променя своето име и започва да се нарича „Преображенска“.

Долната махала също е позиционирана в близост до църковна институция – манастира „Св. св. Петър и Павел“, от който след пожара остава само каменна църква. Съревнование то между обитателите на двете християнски части на Свищов е пословично и за него съвременници на събитията пишат: „Вътрешното разединение се проявява и в глухото съперничество между двете части на града – долна и горна. У мъжете това съперничество не е достигнало външно деление, но у жените то е пълно. Долномахленките имат особено дружество и не щат да чуят за съединение с горномахленското дружество (...), но струва ми се, не е това причината за деление. Истинната причина е в духовете и се крие повече у мъжете, отколкото у жените. Ако не беше ги срам от български свят, свищовлии биха разделили училищата, каквото едно време“².

Ревностното подражание достига високи измерения, илюстриращо потребността на свищовлии да доказват, че са първи във всеки познат в човешкото битие аспект. Долномахленци, както са се наричали, канят за учител

Христаки Павлович, опонент на Васкидович в образователната сфера. Петропавловското училище на даскала от Дупница е най-достойната конкуренция на Преображенското школо в онези далечни времена. Спорът между Емануил Васкидович и Христаки Павлович е изследван от краеведите, но категорично становище относно произхода на двете учебни заведения не се постига. През 1835 г. в южната част на участъка е изградена отново църквата „Св. Илия“, която по подобие на останалите сгради в Свищов е изгорена до основи през есента на 1810 г. Безспорно надпреварата между двата района във възрожденския Свищов има и своите положителни страни. Провокирани от неспиращото стълкновение (макар и в разумни, провинциални размери), жителите на Долната махала изграждат забележителната църковна сграда „Св. Троица“ (1867 г.), а съперниците им – църквата „Св. св. Кирил и Методий“ (1874 г.). Двете внушителни постройките са част от архитектурното богатство, отличаващо Свищов от останалите будни търговски населени места.

Според авторитетни изследвания³ българите съставляват най-голямата част от населението, което живее в Свищов. Турците населяват Туна махала и Ат пазар. Останалите етнически групи са малобройни и не е известно да са били обособени в собствени квартали. Тези групи включват в състава си евреи, арменци и цигани.

Една от махалите в Свищов носи наименованието „Гръцка“, но според статистически данни Свищов никога не е бил населяван от гърци. Жителите на махалата са погърчени албанци, които се заселват в Свищов след опожаряването на търновското село Арбанаси от кърджалиите през 1798 г. Заможните представители на болярската резиденция се позиционират в централната част на града, където издигат внушителни постройките в унисон с арбанашката строителна традиция. След размириците в Свищов през 1810 г. те напускат селището и се преселват във Влашко.

Липсата на гръцко население се потвърждава и от Ф. Каниц, който в книгата си „Дунавска България и Балканът“ посочва, че през 1874 г. в Свищов има около 2000 български, 1532 турски, около 100 румънски и 160 цигански къщи⁴.

Разнородното население, което живее в Свищов в промеждутъка между два века, превръща селището в огнище на търговията и стоково-пазарните отношения. Икономическият напредък дава възможност на много граждани да отворят кантори във възлови европейски градове. Оттам те пренасят в родното си място „духа“ на стария континент и променят изцяло свищовския бит и дошлата от миналото традиция. Градската битова култура запазва своя фундамент с характерния си патриархален облик, но народните вярвания и обичаи вече се пречупват през призмата на модерната вълна от Европа. Промяната във външния облик на селището е най-осезаема. Строежът на църкви, училища и дружества, трансформацията на централната градска улица (чаршия) и залесяването на градините са в контекста на останалите възрожденски процеси, предизвикали трайна промяна в светогледа на възрожденския българин.

Нововъведенията в селището не са самостоятелно и изолирано явление. Те обхващат всички сегменти, които са свързани с човешкото съществуване. От изгледа на града до най-скрития детайл в дома на свищовлията е ясно подчертан светският фермент. Това видоизменение не е еднакво за всички граждани, някои от тях все още са подвластни на ориенталския културен модел, но цялостната картина на възрожденския Свищов рисува будно селище, сравнявано не веднъж с австрийската столица Виена.

Материалното замогване на голяма част от населението на Свищов спомага за подема на селището в просветно отношение. Обликът на града се изменя с появата на невиджаните до онова време български обществени постройки – училищни и църковни сгради. С всяко изминало десетилетие мащабите на сградите стават по-внушителни и в сравнение с вкопаните в земята църкви, типични за XVIII в., новото столетие поставя основите на зараждащата се българска възрожденска култура. Свищов е територия, населявана от имотни и състоятелни граждани, често включвани от изследователите в състава на българския елит от онази епоха. Заможните жители спомагат за обновлението в селището със собствени средства, което е последица от липсата на политическа организация, която да се грижи за нуждите на християнското население. Новите постройки са най-същественото доказателство за благородството на свищовлии.

Друг ключов фактор в тази обнова е влиянието на европейския континент. Битовата народна традиция не се изключва напълно в ежедневието, в голяма степен дори се запазва, защото в своята същност свищовлията е патриархална и консервативна личност. Здравите връзки с миналото се трансформират до определено ниво, но в своята основа те остават непроменени. Тази рутина се поддържа и от миграциите на хора от съседните села, но будният и отворен към света свищовлия балансира в двете сфери на влияние и създава културна традиция в крак с времето с народен фундамент.

Благоустройството на Свищов е трудоемък процес, защото, както вече отбелязахме, неговите жители не са любимци на съдбата. Перипетиите от различно естество не осуetyават въздигането на селището до крупен център на търговията, поддържан от българското население. В големите градски средища сделките и продажбите се осъществяват предимно от гръцки и албански търговци, а в Свищов търговията е изцяло с български характер. Това буди възхищение в много посетители на дунавския край, един от които е Иван Богоров. Той не скрива своето удивление и лаконично констатира напредъка на Свищов спрямо други селища с мнозинство от християни. Огромната територия на Османската империя позволява ускорено развитие на външна търговия, което спомага Свищов да се издигне в това отношение. Неговото удобно местоположение и наличието на пристанище го превръщат в център на Балканите и най-пряк път към Европа.

През XVIII и XIX в. липсва официална гражданска регистрация като паспорти и общински книги, актове за раждане и други документи, които да

дадат категорична представа за броя на населението и неговите основни източници на доходи. От времето на разрушителната за Свищов Руско-турска война от 1806–1812 г. се заражда миграционното движение към съседна Румъния. Голяма емигрантска вълна се насочва към Зимнич, Питещ, Браила и Букурещ. Двадесет години по-късно част от свищовските бежанци полагат основите на българско селище в пределите на Влашко, което наричат Александрия. Запазените документи от онази епоха са конкретно доказателство за ревностното чувство на свищовлии за дълг към отечеството. Търговският нюх спомага за тяхното издигане в чуждите граници, но със своята активна дейност, съсредоточена върху дарителство и разпространение на книги, те никога не престават да съдействат на родния Свищов за неговото духовно и културно въздигане.

Голяма част от населението на Свищов, което не прекарва съзнателния си живот в странство, а решава да остане в града, полага неимоверни усилия за възстановяването му. Градската среда се превръща в притегателно място за млади и будни личности, с поглед, насочен към Запада, където всеки сегмент от ежедневието се променя съгласно с идеите на Просвещението. Разбира се, всички промени, които се извършват в населеното място, са съобразени със законите в Османската империя. Затова когато анализираме състоянието на градските средища през възрожденския период, трябва да имаме предвид неблагоприятните условия, в които се осъществява този закъснял прелом.

Всяко селище се отличава и идентифицира със своя външен облик и централна част. Това е най-разпознаваемата част от него и негова отличителна черта. В Свищов, както и в много други предимно български градове, чаршията е мястото, където е фокусиран общественият живот, затова за гражданите нейната поддръжка и модернизация са от особено значение.

От 1864 г. главната улица (чаршия) в Свищов е преобразена чрез поставянето на фенери и каменна настилка. Тази първостепенна артерия е средище на интензивен живот и заедно с пристанището (скелята) – най-оживеното място в града. Търговският облик на селището се допълва от традиционните за онова време пазари, неразделна част от всяка обособена махала. Необходимостта на местните жители от разнообразни артикули допринася за динамичната дейност, която се осъществява в обособените градски пространства. Велешана, Ат пазар и Домуз пазар са наименования, които звучат познато и в наши дни.

Пазарите с принадлежащите към тях ханове, дюкяни, чешми и кафенета придават завършен стопански вид на Свищов и в същото време са източник на прехрана за голяма част от жителите на града, насочили своите усилия в сферата на стоковите отношения.

Еснафските съдружия също не пестят средства за благополучието на Свищов. Със своята дейност и натрупаните капитали еснафите се явяват основните дарители и радатели за общото благо. От втората четвърт на XIX в. еснафите в Свищов вече се сформират по народностен признак. Те уреждат всички въпроси за производството, размяната и самоуправлението на общи събрания в присъствието на всички правоспособни майстори. Османската

власт предоставя на свищовските еснафски организации правото да събират от своите членове някои държавни данъци като военен данък за немюсюлманите и данък за занаят. Събирането на данъци се възлага на бирник, който прибавя още 10% над размера на данъка като свое възнаграждение. Той се избира от състава на еснафа и може да бъде сменян пак от него. Еснафските организации стават основа на организираната през 1850 г. българска градска община в Свищов⁵.

В Свищов през XIX в. липсва централен площад. В селището има няколко малки площадчета с неправилна форма и оградени от кестенови дървета. Обикновено около тези участъци се издигат малки чешми или фонтани, орнаментирани подобаващо. Тези места, според констатации на различни пътешественици, са предпочитани за сбирки и сказки от женската част на населението.

Домовете на имотните жители на селището са представителна извадка на българо-ориенталския жилищен модел с типичните за онова време високи каменни дувари, необходими за уединението на притежателя на имота. Облеклото на свищовлии е закономерно следствие от настъпилите процеси на икономически растеж и разширените транспортни връзки отвъд границите на империята. Европейското културно влияние се разпространява в населеното място, предразполагайки появата на нови привички в поведението на свищовлията. Разбира се, тази промяна не е равномерна и еднаква за всички. По последна мода се обличат заможните граждани, които имат възможност да пътуват и внасят своите премени от европейските страни. За жителите в околността народната носия продължава да е основно облекло в ежедневните и празнични дни. Там се запазват традиционните обичаи, съхранявани през вековете и предавани от поколение на поколение. Имено миграцията от селото към града запазва непокътнат обредния цикъл, така характерен за народната култура.

Друга отличителна черта на възрожденския българин е желанието за надграждане на придобитите знания и издигане на жената като личност с позиция в обществото. От пътепис, дело на неизвестен автор, публикуван през май 1870 г. във вестник „Свобода“, добиваме представа за начина по който привидно затворената и консервативна свищовлийка е изглеждала в очите на преминаващите през града: „Влязох в улиците, а там кал до колене. Запретнах си панталоните и хванах да газя. На пътя стигнах една млада и много хубава госпожа, която беше облечена, както се обличат днес най-богатите госпожи в Париж. Тя се мъчеше от камъче на камъче да тъпче калта, но когато усети, че някой иде след нея, тя се обърна да ме погледне, подплъзна се и мъничките и лъскавите ѝ чепичета, белият и тънкият ѝ чорапец се скриха в калта. Аз ѝ подадох ръка и помогнах ѝ да излезе от свищовския ад. Избил я беше огън – тя беше червена като божур. „Няма нищо, госпожо! – рекох, – аз пет пъти по-много съм окалян от вазе. Дрехите ни не са направени за тук, но за виенските и парижки тротоаре. Ако се разхождаме в Париж, то това никога не би се случило.“

„Истина, господине, но там не е у дома! Трябва и нашите градища да станат като Париж или Виена. Като захванеме да съдиме ние в нашата земя, то всичко се поправи.“ ...После тези думи госпожата ми се поклони с един деликатец и с такава нежност, с каквато се кланят най-изтънчените европейки, и се скри в къщата...“⁶

Свищовлийката, изобразена на портрети от онази епоха, впечатлява с изискания си вид, компилация от дрехи по последна мода и актуална за онова време прическа. „Тези впечатления се допълват от спомените на Царевна Миладинова за „едва ли не царски прически“ на свищовчанки, за добрите им, но „болярски“ обноски. В града и „слугарката“ ходи „чистичко облечена, навтикана с цветя по главата“⁷.

Въздействието на външния свят започва да променя и отношенията в семейството. Жената домакиня запазва семейната идилия непроменена и продължава да живее скромно, подкрепяйки морално своя избраник. С промените в нравите на хората жената вече не е възприемана единствено като съпруга и майка, а започва да се превръща в опора на своя избраник и спомоществовател в неговите дела. На нея е отредена ролята да разпределя финансите и според тяхното количество – да определя разходите. С появата на женските дружества свищовлийката утвърждава своята позиция в обществото. Най-важната причина за трайната промяна във функциите на жената в среда, различна от битовата, е нейното образование. Тази тенденция се запазва и развива в годините в полза на личностно израстване на жените.

През епохата на османското владичество в Свищов остава непокътното народното чувство и българската идентичност. По тази причина турският и гръцкият елемент не вземат надмощие. Семейният уют е в унисон с патриархалния и улегнал начин на живот, а подобренията, които съпътстват гражданите, са следствие на техния широк кръгзор и ориентация към Западна Европа.

Заклучение

В настоящото изследване, посветено на ежедневието на свищовлии в миналото, следваше да вземем под внимание не само европейския културен модел, поправящ си път в живота на традиционна българска общност, но и някои изменения в структурата на империята, които рефлектират върху всички нейни части. За пример ще посочим двата реформени акта – Гюлханския хатишериф (1839 г.) и Хатихумаюна (1856 г.), които дават равни права на християните в Османската империя. След тези изменения, Франция и останалите европейски сили навлизат активно в културния живот на българите. Отслабването на османската държава през XIX в., разложението на феодализма и плавният път към капитализма, както и военните неуспехи превръщат някогашната велика империя в „болния човек на Босфора“. Самата империя столетия наред умишлено поддържа дистанция между себе си и останалия свят. Тези реформи във вътрешната ѝ структура и военните неуспехи подготвят, макар и непо-

следователно, българското население за революция в политическо и духовно отношение.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ **Николова, Ю.** Достойно естѣ. Свищов през деветнадесетия век и първото десетилетие на XX век. Личности. Събития. Факти. София, 2006.

² Пак там, с. 63. Т. Икономов наемква за стари конфликти между Преображенското и Петропавловското училище. В това отношение особено интересен е един документ – „Кратко изложение за съединението на двете училища Свищовски, училището на Божественото Преображение и святи Апостоли“, публикуван към издаденото от Ем. Васкодович „Християнско поучение...“ (1847 г.).

³ Виж. напр. **Кираджиев, С.** Българските градове. Географски очерк. София, 2001.

⁴ **Николова, Ю.** Цит. съч.

⁵ **Янкова, И.** Топография на българската възрожденска просвета, култура и наука. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2013.

⁶ Възрожденски пътеписи. София, 1969.

⁷ **Николова, Ю.** Цит. съч.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Възрожденски пътеписи. София, 1969 [Vazrozhdenski patepisi. Sofiya, 1969].

Кираджиев, С. Българските градове. Географски очерк. София, 2001 [Kiradzhiev, S. Balgarskite gradove. Geografski ocherk. Sofiya, 2001].

Николова, Ю. Достойно естѣ. Свищов през деветнадесетия век и първото десетилетие на XX век. Личности. Събития. Факти. София, 2006 [Nikolova, Yu. Dostoyno esta. Svishtov prez devetnadesetiya vek i parvoto desetiletie na HH vek. Lichnosti. Sabitiya. Fakti. Sofiya, 2006].

Янкова, И. Топография на българската възрожденска просвета, култура и наука. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2013 [Yankova, I. Topografiya na balgarskata vazrozhdenska prosveta, kultura i nauka. Sofiya: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“, 2013].